

Horváth Zoltánné

Könyvtári portálok – a webhasználók visszahódítása

Az ideális információkereső eszköz heterogén, összetett és nagy információhalmazokban is rövid idő alatt releváns találati eredményeket ad. A kereső megtalálja mindazt, ami számára fontos, anélkül, hogy pontatlan, hiányos, érintőleges, téves vagy elégtelen adatokkal kellene vesződnie. E két szempont egyidejű érvényesülése néhány éve még a vízió kategóriájába tartozott, jelenlegi ismereteink szerint a könyvtári portál szolgáltatás keretében azonban megvalósítható. Az elmúlt 3-4 évben létrejöttek azok a piacvezető kereskedelmi könyvtári portál termékek, amelyek talaján elméleti és gyakorlati könyvtáros szakemberek prognózisokat, trendeket határoznak meg e termékek szolgáltatásait felhasználva. A könyvtárosok tudják, hogy felhasználóik kiszolgálásában milyen utat kell választaniuk, a fejlesztők pedig alkalmazzák azokat az új (webes) technológiákat, amelyek e szolgáltatásokhoz keretet adnak, ezáltal továbblépésre is ösztönzik ügyfeleiket. Ebben a gyors fejlődési körforgásban mindkét fél szorgalmazza a fejlesztési együttműködést saját szakmai környezetében, de fontossá vált a keresztkapcsolat is: fejlesztési projektjeikbe kölcsönösen bevonják a két szakma jelentős képviselőit. A könyvtárosok igénylik, hogy a terméktulajdonosok jobban vegyék figyelembe igényeiket a fejlesztésben. A fejlesztők pedig szakértő könyvtárosokat alkalmaznak, és emellett a szabványosító szervezetekkel fűzik szorosabbá kapcsolatukat, hogy ki tudják elégíteni a különböző rendszerek és technológiák közötti egységes elveken alapuló együttműködés igényét.

A könyvtári portál – csodavárás vagy realitás?

Az elmúlt 3-4 évben a könyvtári portál kérdése szakmai fórumok, fejlesztési és szolgáltatási konferenciák, elemzések, trendek és prognózisok kiemelt témájává vált. Néhány jelentős, kereskedelmi forgalomban megjelent könyvtári portál szolgáltatási rendszere¹ és technológiai háttere, valamint a használatukkal kapcsolatos tapasztalatok számos elemzés, bevezető (próba) projekt tárgyát képezik.² A különböző, gyorsan változó portálverziók mutatják az igények (és lehetőségek) folyamatos növekedését, lehetetlenné téve pl. egy általánosan elfogadott portálfelépítés és kritériumrendszer létrehozását.

Mi a portál?

Elsőként egy egyszerű megfogalmazásból induljunk ki, a későbbiekben rátérünk különböző szintekre és értelmezésekre:

A portál olyan technológia, amely egy belépési pontról perszonalizálható információk keresését biztosítja heterogén, saját és távoli forrásokban, weboldalakon és indexekben.

A portálnak több típusa van (információs portál, szakmai portál, vállalati portál, tudásmenedzsment portál stb.). Írásunkban a könyvtári portálokkal foglalkozunk abból a szempontból, hogy az információs szolgáltatásban jelenleg tapasztalható problémákra és kihívásokra (túl sok információ, túl sok és változó információs szolgáltató, eltérő használati szabályok, copyright kérdések, adatcserre, közös és virtuális közös katalógus, webes hálózati együttműködés igénye stb.) milyen megoldásokat kínál a könyvtárosoknak és a felhasználóknak.

A könyvtári portálokkal szembeni követelményrendszer az alábbi kérdésekben biztosan eltér az egyéb portáloktól várt szolgáltatási rendszertől:

- heterogén adatbázisokban egyidejű keresés rendezhető találati halmazokkal, információfeltáró eszközök (tárgyszó, tezaurusz stb.) háttérrel;
- metaadatok keresése az adatok cseréjének lehetőségével;
- linkszolgáltatás találati adatoktól különböző szöveges (folyóirat) archívumokig;
- kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés weben való igénylése.

A könyvtári portál fejlődésében a 2004-es év eredményes volt, több külföldi szolgáltatási egységes által használt portál, illetve újabb szakmai, portálfejlesztési társulások létrejöttét jelentették be,³ vagy elemezték az együttműködés eredményét. Az év talán legjelentősebb újdonságának lehet tekinteni, hogy a vezető, kereskedelmi forgalomban kapható, és számos elemzésben elismert, konzorciumok által működtetett könyvtári portáltermék fejlesztői – egyébként versenytársak a piacon – felismerték, hogy a „Google-generáció” igényeit, amelyek a könyvtárak és a webes szolgáltatások használatában követelmények formájában mutatkoznak meg, csak együttműködve és közösen képesek kielégíteni megfelelő technológia és stratégia birtokában (l. erről később a VIEWS társulást).

A fejlődés gyorsításának tudományos és módszertani igényét az új generáció információhasználati szokásai mellett a könyvtárak környezetében konkrét és kimutathatóbb okok és érdekek mozgatják, elsősorban a tudományos és felsőoktatási információk felhasználóinak oldaláról:

1. A felhasználó nincs tisztában a számára tematikailag fontos információs állomások gyűjteményi háttérével, az egyes gyűjtemények kezelésével, a hozzáférés és keresés szabályaival, és nem is akar ezzel foglalkozni. Ne gondoljuk, hogy a számunkra egyszerű megoldások (indexelt és nem indexelt adatok, adattípusok és keresési lehetőségek, Boole, haladó keresés, szűrési módszerek, azonosítási adatok, adatcsereformátum, különböző keresőmotorok stb.) a felhasználóknak is annyira egyértelműek.
2. Az egyetemi hallgató, oktató vagy kutató akár 100-200 folyóirat időleges és gyors átnézését is kénytelen vállalni. Az interneten túlságosan időigényes a hozzáférési helyek, keresési szabályok megismerése, a találatok külön-külön rendezése, tárolása, visszakeresésük, frissítésük biztosítása, vagy a használati jogok egyenkénti megszerzése. A hozzáférés nem garantált, az olvasó nem tudja, honnan kaphatja meg a kérdéses dokumentumot, nem biztos abban, hogy hozzájut, nem biztos, hogy a megfelelő helyen keresi stb. (1. ábra).
3. Az e-dokumentumok szolgáltatóinak erősödő kereskedelmi beállítottsága – szembenállás a nyílt felhasználással az üzleti érdekek mentén – lehetetlenné teszi pl. a megszokott folyóiratokhoz való hozzáférést, és közös fellépést válthat ki a túlságosan üzletivé váló, a tudományos közösség érdekeivel ellentétes magatartással szemben.⁴ Ha a használat egyébként gördülé-

keny a háttérben garantált licencszerződés vagy előfizetés mentén, még mindig elrettentő lehet a sokféle forrás használati szabálya, még mindig nem megoldott a találatok együttes rendezése, frissítése, tárolása, a másolatok rendezése, technológiai oldalról pedig problematikus lehet a szervezett eljutás a metaadatoktól az archívumokig.

4. A felhasználó számára túl sok időbe telik az információs szolgáltatók, a különféle adatbázisok, a weben elérhető források elemzése, ezért szakterülete „mag” folyóiratait, a legfontosabb szakkönyveket szeretné biztonsággal megtalálni egy vagy két meghatározott, számára elérhető gyűjteményben. Nincs kellő információja az újonnan alakuló szolgáltatásokról, az új dokumentumtípusokról sem.

1. ábra Ontario Council of University Libraries portál, <http://www.ocul.on.ca/index.html>

A jelenségek együttesen nehezítik a könyvtárak szolgáltató tevékenységét, pedig az utóbbi évtizedben drága adattárak és integrált rendszerek vásárlásával, üzemeltetésével túlságosan nagy terheket vállalnak az általános költségvetési adottságaikhoz mérten – miközben akik üzleti haszonnal vesznek részt az információk előállításában és forgalmazásában, jelenleg éppen szűkíteni akarják az ingyenes információk elérését a könyvtárakban.

Integrált, közös felületről történő szolgáltatás „értéklánc” alapján

A fenti problémák megoldására kialakított eljárásokat, módszereket gyakran „értéklánc” folyamatként jellemzik,⁵ amelyben összegeződnek az egyes szereplőktől származó, egymásra épülő megoldások értékei pl. a könyvtári szolgáltatásokban, ame-

lyek integrálják a részterületek eredményeit a legjobb gyakorlat kialakítása érdekében.

Az értéklánc a portál és a portálszolgáltató oldaláról

Az integrált, közös felületről történő szolgáltatás eszköze, a portál önmagában egy technológiai, informatikai környezet, amely keretet, szabályokat és szabványokon alapuló háttérrel ad azoknak az igényeknek a kivittelezésére, amelyeket a technológiát igénybe vevő intézmény megvalósít. Ez így nagyon egyszerűen hangzik; a gyakorlatban a kérdés sokkal bonyolultabb, a közös felületről történő szolgáltatás megkívánja az együttműködők teljes integrációját – legyen az szervezet, ember vagy technológia. Az együttműködést biztosító technológia nagyon sok elemből áll, amelyek közül egyiknek a hibája is képes megghiúsítani a helyes működést, vagy annak egy részét. (Ez minden elemre igaz, de a technológia azonnal hibaüzenetet ad, és esetleg leáll.) A fejlesztő tehát sokat tud adni az értékláncban, de egy rosszul megtervezett, nem a feladathoz illeszkedő technológiai háttér meg is hiúsíthatja az elképzeléseket.

A könyvtár – értékteremtés és integráció a tudásszervezésben

Az értéklánc számunkra legfontosabb összetevője a könyvtár szolgáltató missziójának és stratégiájának mentén kialakított tevékenység és gyakorlat. A feladatokhoz szükséges magas szintű informatikai eszközöket meg kell vásárolni, be kell építeni a szervezet működésébe, össze kell hangolni más meglévő eszközökkel és technológiákkal, üzemeltetni kell – és a működtetés érdekében vállalni kell a folyamatos, élethosszig tartó tanulást és továbbképzést. Az integrált könyvtári adatbázisok elterjedésének, a közös katalógusok létrejöttének közeli öröme után már ott tartunk, hogy alapként akarjuk használni rendszereinket egy összetett, intézmények és fejlesztők együttműködésén, valamint a rendszerek integrációján alapuló portálszolgáltatásban, amelytől az alábbi fontos problémák megoldását várjuk:

- A könyvtár az online katalógusok, adatbázisok, hír- és adatforrások kezelésére egységes felületet, egységes keresési módszert akar kínálni a felhasználó tájékozódásának egyszerűsítéséhez, megtakarítva ezzel a források közötti navigálást, a források használatának ismertetésére kialakítandó folyamatokat.
- A könyvtár állítja össze a kiszolgált rétegek számára szükséges (értékelt) célforrások típusait az

állandóan fejlődő és komplexebbé váló információs környezetből. A felhasználónak nem kell ismernie az egyes gyűjtemények összetételét.

- A könyvtár választja ki a forrástípusokhoz tartozó, és általa legjobbnak ítélt intézmények, katalógusok, archívumok kínálatát, és a háttérben gondoskodik a jogos használatról (olvasói típusok és intézményi előírások szerint).
- A változó forrástípusoktól és formátumoktól független, standard keresési eljárásokat akar biztosítani, és a formátumokhoz szinten tartott szabványokat alkalmaz.
- Együttműködik más intézményekkel az egyetemes információelérés elve szerint kialakult közös katalógus, virtuális közös katalógus, osztott feldolgozás és osztott szolgáltatás feladataiban, a fejlődés irányainak kijelölésében, a fejlesztők befolyásolásában.

A könyvtárak szerepváltásának tehát egyik lényeges eleme az integrált, közös felületről történő szolgáltatás kialakításának missziója, amelynek köszönhetően felhasználói számára könnyen kezelhető, funkcionálisan jól felépített, elektronikus szolgáltatási rendszert és tudásbázist tervez hagyományos szerepei megtartása mellett.

Az értékláncban a könyvtár a fentiek szerint két lépcsőben is jelentős szerepet tölt be: megteremti a lehetőséget egy portálszolgáltatás létrehozására, és gondoskodik az üzemeltetéséről és továbbfejlesztéséről.

A könyvtárosok tudásától, tájékozottságától függ, hogy mennyire tudják a szakterület tudásbázisát szervezni, lényegét kiemelni, láthatóvá és elérhetővé tenni.

A könyvtárak a könyvtári portálok létrehozásával új üzleti modellt hozhatnak létre, amelynek keretében a három oldal (fejlesztők, könyvtárak, információtulajdonosok) informatikai eredményeinek integrálásával egységes szolgáltatási felületet biztosítanak a sokféle, bő információ- és adathalmaz pontos és gyors visszakereséséhez, és az újszerű, speciális, valamint a követelmények szintjén már említett könyvtári szolgáltatásokhoz egyaránt. Az integrációhoz a könyvtár hozzáadja saját „üzeme” kialakult és szabályozott működését (beszerzés, feldolgozás, információfeltárás, szolgáltatási módszer és gyakorlat stb.), valamint az információkereső nyelvek fejlesztésében végzett elméleti tevékenységét is. (Tárgyi adatállományok építésére alkalmas tárgyszó- és tezaurusz- vagy taxonómiastruktúrák

kialakításával, tartalmi és logikai kapcsolatok, linkek beépítésével.)

Az információtulajdonos

Az értéklánc harmadik eleme az információtulajdonos, aki meghatározza az általa birtokolt információhoz való hozzáférési jog feltételeit. Nem lényegtelen összetevő az általa alkalmazott technológia (digitalizálás, elektronikus tárolási és hozzáférési módszerek stb.), amely alapja lehet egy könyvtári elektronikus szolgáltatási rendszerrel való együttműködésnek. Számos jó példa van arra, hogy a technológia támogatja a szolgáltatási együttműködést,⁶ de vannak ellenpéldák is, amikor a portálon belül csak egy portletmegoldás keretében, külön biztosítható a források kereshetősége.

Az információtulajdonos és a könyvtár jelenlegi viszonya nem felhőtlen, a copyright és egyéb hozzáférési szabályok jövőbeni alakulása meghatározhatják a könyvtárak jövőjét is. Ezek csoportjába tartozik a szolgáltatási árak mértéktelen emelése, holott az e-dokumentumok előállítása jóval olcsóbb, mint a nyomtatotté.⁷

Szinergia és konvergencia a webes szolgáltatásokban

A portáltechnológiát létrehozó fejlesztők, az adat- és információtulajdonosok által előállított digitális tartalmak és a könyvtári automatizálás folyamataiban az értéklánc olyan szinergiát eredményez, amely a folyamat minden pontján új értéket teremt, és könnyebbé teszi az egyesített eredmények talaján a magasabb fejlődési állomások elérését. Ahhoz, hogy a három oldal értesse egymást, napi munkafolyamataikban, tudásukban, problémáikban megjelennek egymás szakmáinak elemei, amelyeket befogadnak, elsajátítanak, ezért a tevékenységeknek sok közös, hasonló vonását figyelhetjük meg (digitalizálás, szabványosítás, weboldal szerkesztése, formátumok ismerete és alkalmazása stb.).

Egyre gyakoribb, hogy az oktatók és hallgatók kutatásaikat nem a könyvtárakban, hanem az interneten kezdik és fejezik be,⁸ ez a vélemény kicsit sarkított. Mégis jogos és helyes válaszlépés a Google-hoz hasonló, de sok tekintetben annál jobb, pontosabb keresést biztosító, magasabb színvonalú szolgáltatás létrehozására irányuló könyvtárosi szándék, amely alkalmas a jelenleg csak webes forrásokat használók visszahódítására – elsősorban a lehetséges információforrások egy

helyről való elérésével, a pontos találatokkal, és azok rendezésével, tárolásával, újrafelhasználásával, értéknövelt szolgáltatások hozzáadásával.

A könyvtár, a portálfejlesztő és az információtulajdonos – együttműködés és integráció

A portál is olyan termék vagy megoldás, amely önmagában csak egy keret, amelyet meg kell tölteni tartalommal, szervezettséggel, funkcionalitással meg kell tervezni, integrálni kell a működéséhez szükséges együttműködő rendszereket, biztosítva az átjárhatóságot, az adat- és információcserét, a nyílt archívumok szervezett elérését, sőt a dokumentumszolgáltatást is. Az integráció fontos lépése, hogy a működő könyvtári rendszer és a portál alkalmazása között minden esetben megtörténjen az ún. „testre szabás”, a rendszerek összehangolása, hiszen köztudott, hogy az intézmények eltérő megoldásokat is alkalmaznak, amelyek együttműködése zavarokkal jár.

Az együttműködés érdekes megoldásai a különböző szolgáltatóktól származó különböző termékek – OPAC, könyvtárközi kölcsönzési termékek, vagy portálalkalmazások integrációja, amelyre számos példa van.⁹ Ennek a fejlődési iránynak legérdekesebb változata a VIEWS projekt, amelynek keretében a legjelesebb könyvtári portálfejlesztők társultak arra, hogy felvesyék a versenyt az ún. webgeneráció igényeinek és a Google (és egyéb) webkeresők kihívása mentén.¹⁰

A VIEWS (Vendor Initiative for Enabling Web Services) a VTLIS (Visionary Technology for Library Solutions) kezdeményezésére jött létre 2004 júniusában azzal a céllal, hogy a fejlesztők és könyvtárak növekvő közösségében az együttműködés érdekében fórumot hozzanak létre a webszolgáltatások implementációjának fejlesztésére. A társuláshoz a NISO is csatlakozott, a hazánkban használatos rendszerek fejlesztői közül pedig a Fretwell-Downing (OLIB, Zportál, OL2, Z2WEB), a Dynix (Horizon Information Portal), az Endeavor (Voyager, ENCompass) és az Exlibris (Aleph, Metalib, SFX). A fejlődés következő dimenzióját a társulás tagjai a webszolgáltatások és a kapcsolódó szabványok fejlesztésében látják. Az új technológiák és szoftverek együttműködése a szolgáltatás különböző szintjein olyan technológiai feladat, amely az eddigi versenytársakat egymás oldalára állította. A gyors változások adaptációjának megoldását sürgetik pl. olyan üzleti vállalkozásokkal, mint az Amazon, vagy a Google (l. a

Google Scholar – 2. ábra – már hozzáférhető béta-verzióját), amely lehetőséget ad értékelt szintű információk szelekciójára.

2. ábra A Google Scholar képernyője,
<http://scholar.google.com/scholar/about.html>

További érdekes integráció az Infotrieve cég Ariel terméke és a Fretwell-Downing VDX (könyvtárközi kölcsönzés) terméke, valamint a VTLS VIRTUAL rendszere és a VDX között¹¹ – de még sorolhatnánk másokat is, amelyekben a fejlesztők egyes termékük közös használata érdekében szövetség-re lépnek.

A webes környezet erős és összetett technológiai háttérre épül, amely igényli a könyvtári komponensek széles összetevőinek integrálását, ahol új információforrások, az internet és a hálózati információk „boom”-ja, az elektronikus kereskedelem, és a felhasználói igények növekedése diktálja a digitális könyvtár kialakítást. A szolgáltatás létrehozása nem mentes technológiai problémáktól, hibajelenségektől (Z39.50, metaadatkeresők, könyvtárközi kölcsönzéshez kapcsolódó szabványok, üzenetküldő és kódolási szabványok stb.) annak ellenére, hogy a szabványokon alapuló technológiai komponensek az integráció szolgálatára vannak felkészítve.

Kulcspozíció és kulcskérdések a könyvtári portál kialakításában

A portálszolgáltatást a könyvtárnak kell megterveznie. Az alapvető célok kijelölésével célszerű kezdeni: milyen forrásokat, milyen típusú keresést, milyen felhasználói és automatikusan beállított szűréseket, milyen tájékoztató felületet kíván a könyvtár bevonni szolgáltatási rendszerébe. Fon-

tos kérdés, hogy a portálfunkcionalitás kialakítása hatással lehet a teljes könyvtári munkafolyamatra, ezért érdemes racionalizálni, átgondolni a folyamatokat, felelősségeket, és az egyes szolgáltatási pontok új feladatait, vagy a feladatok átcsoportosítását is. Ehhez nagy segítséget jelenthet egy ISO-minősítés előkészítése, amely feltárhatja az átfedéseket vagy a hiányosságokat a szervezet működésében. A funkcionalitás alapján kell kiválasztania a megfelelő informatikai szolgáltatót, hiszen hiába van igény a nyílt archívumok elérésére, ha a kérdéses szolgáltató technológiájával ez nem oldható meg. A tervezőmunka ésszerűen a kiválasztott informatikai fejlesztővel együttesen készül, hiszen az adott informatikai lehetőségek, vagy a kész, kereskedelmi forgalomban kapható portálmegoldás lehetőségei adnak keretet a terveknek. A könyvtárnak kell meghatároznia a kínált források, célállomások választékát is, amelyhez meg kell kötnie azokat az együttműködéseket, amelyek birtokában jogszerűen kínálhatja az információforrásokat.

Alapvető igények és funkciók egy könyvtári portálszolgáltatással kapcsolatban

A portálterminológia, amely a portál funkcionalitását is tartalmazza, folyamatosan fejlődik, tehát nem várható, hogy egy állandó, tartós meghatározás a közeljövőben megszülessen, vagy hangsúlyeltolódások nélkül érvényben maradjon. Jelenleg a flexibilitás fejlődése és a különböző weblapú szolgáltatások fokozódó bekapcsolásának igénye irányában csoportosulnak a kitűzött célok.

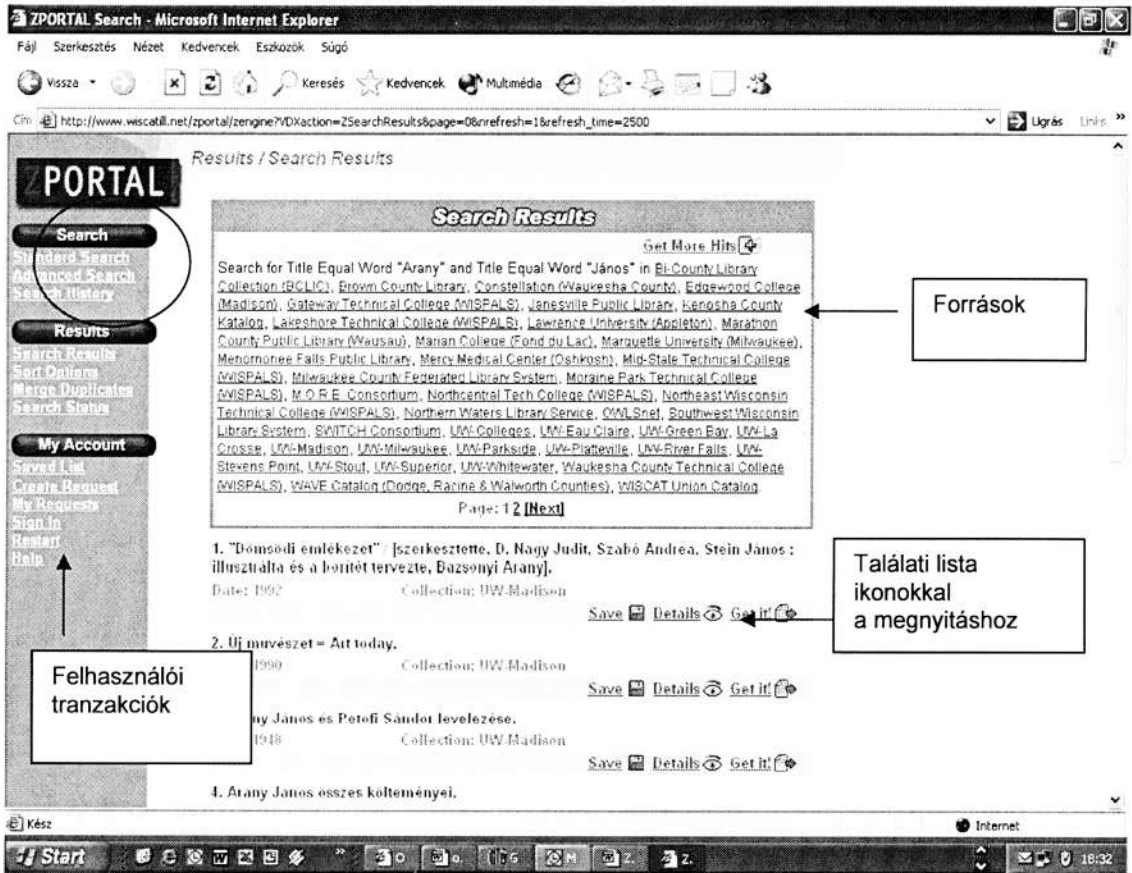
Mit vár a felhasználó?

- Nem akarja megtanulni az eszközök használatát;
- gyorsan akar találati eredményt;
- nem érdeklik a könyvtári eljárások, adatformátumok;
- minden számára elérhető információt el akar érni;
- csak a számára fontos információval akar foglalkozni.

Mi a legkevesebb a nézőpontjából? Az IDŐ, amit a keresésre fordítani akar és tud.

Mit vár a könyvtáros?

- Kevesebb fejfájást a növekvő információhalmaz szervezésében;
- kevesebb vesződést az olvasók alapinformációkkal való ellátásában;
- támogatást a dokumentum feldolgozásában, kezelésében (adatcsere, letöltések);

3. ábra Zportal találati lista,
http://www.wiscatill.net/zportal/zengine?VDXaction=ZSearchSimple

- egyidejű keresést több forrásból a tájékoztatói munkához (távolségi keresés);
- kevesebb adminisztrációt, zavartalan működést (műszaki-technikai támogatás);
- figyelembe vett fejlesztési igényeket.

A könyvtáros is az idő szorításától akar megszabadulni. Ismétlődő munkafolyamatoktól és adminisztrációtól, ezért a portál- és a webes szolgáltatásoktól tehermentesítést vár: webes kölcsönzés, előjegyzés, webes olvasói kérdések és válaszok lehetősége (pl. az OLIB 7.5-ös következő verziójában adott lehetőség alapján). Ez készteti arra, hogy egy portálszolgáltatás keretében átgondolt, önálló keresésre alkalmas, áttekinthető információs felületet, szakmai területhez illeszkedő tudásbázisokat szervezzon és tervezzen nem kis munkával és befektetéssel (3. ábra).

A fenti megoldásnál látható az áttekinthető tájékoztatói apparátus, egyszerű és haladó keresés, a keresés forrásai, a hozzáférhető teljes szövegű

dokumentumok ikonjai, a felhasználói tranzakciók lehetősége.

A következőkben néhány portálfejlesztési projekt áttekintő bemutatása alapján vizsgáljuk meg a könyvtári portálszolgáltatás iránti igényeket, kritériumokat, követelményeket.

Portál a Library of Congress perspektívájában¹²

A Library of Congress 2002 közepén létrehozott egy LC Portals Applications Issues Group (LCPAIG) projektszervezetet, amely a könyvtári portálokat vizsgálta a piaci kereskedelemben kapható vezető portálmegoldások és a felhasználók véleménye alapján.

A projekt célja eredetileg az volt, hogy támogassa a Bibliographic Control of Web Resources LC akciót, amelynek főbb pontjai:

- Webforrások bibliográfiai ellenőrzésének támogatása.
- Figyelemfelhívás portálfunkcionalitások fejlesztői számára a fejlesztések lehetséges irányairól.
- Portáltermékek vizsgálata abból a szempontból, hogy melyek támogatják legjobban az LC-felhasználók és könyvtárosok tájékoztatását és a kutatók igényeit.
- Azoknak a követelményeknek a definiálása, amelyek mértéket állítanak a portálfejlesztők és -alkalmazók tevékenységéhez.

Az LCPAIG elemzése három olyan könyvtári portál-szolgáltatást nevesít, amelynek számos működő megoldása ismert több könyvtár együttműködésével egy szolgáltatás keretében: Zportal (Fretwell-Downing Informatics), Metalib/SFX (ExLibris), ENCompass/LinkFinder PLUS (Endeavor).

A nevezett portáltermékek alapján az LC PAIG által készített tanulmány az alábbiakban határozta meg egy ideális könyvtári portál kritériumait a felhasználói vélemények figyelembevételével.

Portálfunkciók az LCPAIG elemzésében

- Felhasználóazonosító;
- alkalmas célforrások szelektálási lehetősége;
- a kiválasztott forrásokhoz kialakított keresési interfészek és architektúra támogatják a felhasználókat;
- széles körű keresési lehetőségek leíró metaadatoktól változatos, megosztott célforrásokig, kereskedelmi és egyéb licencelt adatbázisokhoz, weboldalakhoz és könyvtári katalógusokhoz;
- a felhasználó támogatása a keresés beállításai-ban, és a duplikációk szűrésében;
- a keresési eredmények szervezésére, mentésére, visszakeresésére adott lehetőségek;
- linkszolgáltatás a találati eredményektől a teljes szövegű és egyéb dokumentumszolgáltatási lehetőségekhez;
- a célforrások elérésének szervezése az azonosított felhasználók esetében – különböző felhasználói típusok számára.

Egyéb portálfunkció-meghatározások – a portál mint speciális információkereső eszköz

A tanulmány felhívja a figyelmet két másik portál-projektre, és azok könyvtári portál meghatározására, ugyanis az LCPAIG projekt kezdetén kiderült, hogy nincs általános érvényű, nemzetközileg is elfogadott egyedüli könyvtári portál meghatározás. A projekt során a portált nem mint szervezeti in-

formációs interfészt, hanem inkább tudásfelfedező eszközként vizsgálták, hasonlóképpen más, említett projektekhez. Az ELAG¹⁴ konferencia az alábbi portálfunkció-megfogalmazást fogadta el:

A könyvtári portál olyan technológia, amely egy belépési pontból biztosítja heterogén forrásokból az információk keresését előre definiálható felhasználók számára. A meghatározás szerint a könyvtár számára a portál olyan információs eszköz, amelynek alapján virtuális könyvtári és personalizált felhasználói szolgáltatásokat tud biztosítani a kezdő felhasználói szinttől a gyakorlott, illetve szakértői felhasználói számára is.

A másik ajánlott meghatározás az ARL (The Association of Research Libraries, US) által szervezett Scholars Portal projekt (4. ábra) keretében született Final Reportban található.¹⁵ Az ARL projektben a Fretwell-Downing Informatics volt a technikai partner Zportal termékével, amely az ARL projekt által fontosnak tartott kritériumokat teljesítette. Később csatlakozott a projekthez több fejlesztő és könyvtári konzorcium is.

4. ábra RACER Scholars portál,
[http://racer.scholarsportal.info/zportal/
zengine?VDXaction=LoginPage](http://racer.scholarsportal.info/zportal/zengine?VDXaction=LoginPage)

A koncepció már 1999-ben körvonalazódott az ARL és OCLC által rendezett Strategic Issue Forumon.¹⁶ A résztvevők egyetértettek abban, hogy a könyvtárak jelenlétét növelni kell a weben, mert jelentőségük csökkenőben van a kereskedelmi információs szolgáltatásokkal szemben, és a könyvtár webjelenléte nem kellően elismert a webfelhasználók környezetében. 2001-ben született meg az a terminus, hogy a portál egy speciális információkereső eszköz, amely szükséges a kereséshez, a gyűjtéshez, az integrációhoz, és a

licencelt, nyílt elérésű digitális tartalmak széles rétegének tartalmi kereséséhez különböző intézmények gyűjteményéből.

Az ún. „super discovery tools” kérdés megközelítése két oldalról történt: meghatározták a kulcsjellemzőket, funkciókat és kategóriákat, amelyeket a portálnak teljesítenie kell, és kiválasztották a funkciókat legjobban teljesítő és együttműködő partnereket. A kritériumok és követelmények nem különböztek lényegében az LCPAIG által megfogalmazottaktól.

Érdemes még megemlíteni a JISC (The Joint Information and System Committee) felkérésére készített elemzés portálmeghatározását, amely nem sokban különbözik a fentiektől – a meghatározásokban való megállapodás nélkül.¹⁷

A portál olyan hálózati szolgáltatás, amely elosztott forrásokból – könyvtári katalógusok, online elérésű dokumentumok, e-folyóiratok és -oktatóanyagok – együttes keresést biztosít egységesített felületen. A portál a források széles választékát kínálja a felhasználó számára áttekinthető, jól szervezett módon, és perszonalizált szolgáltatásokat, figyelemfelhívást alkalmaz.

Az elemzést a Library and Information Statistic Unit (LISU) készítette el több felsőoktatási könyvtártól kért interjú (kérdőív) alapján. A szemle megállapítása szerint azokat a fejlett portálfunkciókat, amelyeket a tanulmányban kiemelték, jelenleg három portáaltermék teljesíti, a már említett Zportal, Metalib és Encompass. A kritériumok megegyeznek a fenti elemzésekkel, a LISU a virtuális oktatási környezet meglétére nagyobb hangsúlyt helyez (szoftverháttérrel). Összesítik és táblázatokban prezentálják a súlyozott portálfunkciókat a megkérdezett könyvtárak véleménye alapján. A tanulmányban fontos fejlesztésekről is tájékoztatnak (több forrás egyidejű keresése, Z39.50 cseréje XML-lel, OAI-PMH, szolgáltatások regisztrációja, portletek építése stb.), és bemutatják a kérdőíveket a kapcsolódó levéllel együtt.

A felhasználói nézőpont erősítése

A portáaltermékek vizsgálatánál az LCPAIG vezérfonala az volt, hogy a felhasználók nézőpontjából közelítse meg elsősorban a kérdést: a portálszolgáltatások mennyire támogatják a tájékoztatási és kutatási igényeket, a tudásfelfedezést, vagyis:

- mennyiben segíti a felhasználót a megfelelő célforrások azonosításában és kiválasztásában;
- segíti-e a felhasználót abban, hogy meghatározza a célforrás legjobb igénybevételét saját kutatásaihoz, elsősorban a keresési interfészek és az architektúra mennyiben támogatja a források csoportos és gazdag lehívását;
- támogatja-e az információ-visszakeresést osztott használatú információforrásokban, több forrás egyidejű keresését a különböző leíró, illetve metaadatok körében, nemcsak a kereskedelmi, illetve licencelt forrásokban, adatbázisokban, hanem a weboldalakon és könyvtári katalógusokban;
- segít-e a felhasználónak a keresés összeállításában és ellenőrzésében, és kínál-e deduplikációs szolgáltatást,
- rendezhetők-e a visszakeresett információk legalább két formában, és megengedi-e a felhasználó megjegyzéseinek interpretálását a saját keresési eredményeivel kapcsolatban;
- felajánlja-e a keresések elmentését és exportálását;
- van-e lehetőség teljes szövegű digitális tartalmak elérésére és szolgáltatására linkszolgáltatás keretében;
- támogatja-e a portál azt, hogy azonosított felhasználók, vagy a felhasználók azonosított csoportja elérhessék a célforrásokat és portálfunkcionalitásokat – a különböző típusú felhasználókat megkülönböztetve?

Az LC-tanulmány a kritériumok alapján megfogalmazza a követelményeket is a kereső oldaláról:

- A kezdő és haladó keresőnek is gyorsan át kell látnia a speciális keresőkérdések közötti választási lehetőségeket, a keresési eredményekkel való tranzakciós eljárásokat, és a portálfunkciók közötti navigálást.
- Mindkét csoportnak megfelelő információt kell biztosítani ahhoz, hogy menteni és exportálni tudja a keresési eredményeket anélkül, hogy a keresésből kilépne.

Mindkét követelménycsoportban a könyvtárosnak kell megterveznie az útvonalakat, a figyelemfelhívókat és a súgókat.

Technológiai követelmények

Az LCPAIG-tanulmány a következő technológiai kérdéseket emeli ki:

- A portálnak támogatnia kell a Z39.50 szerverrel rendelkező célállomások elérését, és legalább egy vagy több mechanizmust alkalmaznia kell az ezzel nem rendelkező célállomások elérésére (metaadat-keresők, pl. Z2WEB).
- A webkliensnek együtt kell működnie a browser alapú környezettel változatos hardverplatformokon és különböző operációs rendszerekkel. A képernyőn elérhető szolgáltatások beállítását a helyi közösségek és szintek kívánságai szerint (kezdő, haladó, szakértő) kell elvégezni, feliratokkal, címkékkel, különféle tájékoztató eszközökkel.
- Az alkalmazásnak együtt kell működnie egyéb relációs könyvtári rendszerekkel, mint pl. az integrált könyvtári adatbázisok, OpenURL, ILL protokoll alapon működő könyvtárközi kölcsönzési rendszer és dokumentumszolgáltató megoldás.
- A portál tudásbázisának integrálnia kell a metaadatokat a különböző külső adatforrásokból, és képesnek kell lennie a helyi leíró metaadatok és konfigurálási információk tudásbázisrekordokhoz való hozzáadására.

A technológiának az alábbi implementálandó könyvtári funkciókhoz kell biztosítania az együttműködésre alkalmas szoftvereket és szoftverelemeket:

- OPAC,
- kölcsönzés (webes),
- nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés,
- dokumentumszolgáltatás,
- VRD (Virtuális vagy digitális tájékoztató szolgálat) vagy „AskA”,
- e-learning támogatás,
- tudásmenedzsment,
- személyes tranzakciók (SDI, alert – értesítési szolgáltatás, keresések elmentése és visszakéntési lehetősége stb.).

Meghatározott felhasználói csoportok támogatására már léteznek könyvtári „tudásportálok” is, amelyek egy vagy több könyvtári adatbázishoz és keresőmotorhoz kapcsolódva szolgáltatják a szerkesztett információforrásokat – elsősorban a kiszolgált réteg információs szokásaihoz és feladataihoz igazodó struktúrában és rendezettségben. A háttérben szerkesztőbizottság (információmenedzsment, információszervezők, brókerek, knowledge workers stb.) működik, amely a forrásokat szelektálás és értékelés után publikálja (csomagolja). Hasonlóak vannak hazánkban is, lásd 5. ábra.

5. ábra National Library for Health – tudásportál, <http://www.library.nhs.uk/>

Néhány kapcsolódó technológiai kérdés

VRD (Virtual Reference Desk) szoftver és szolgáltatás

A digitális tájékoztató szolgálat egy olyan interneten alapuló eszköz, amelynek kérdező és válaszoló szolgáltatása webfelületen elérhető, a felhasználó tehát hálózaton tudja feltenni a tájékoztató szolgáltatás számára kérdéseit, és a válaszokat vagy a dokumentumokat elektronikusan kapja meg a számára elérhető personalizált felhasználói tranzakciós felületen.¹⁸ A digitális tájékoztató szolgálat háttérben adattárház is állhat, amelyben adatbányászati tevékenység folyik matematikai módszerekkel. A válaszadás első szintje lehet automatikus is, és bekapcsolható a humán szakértő is. A választ minőségi visszajelzés követi. A szolgáltató rögzítheti a kérdést és az arra adott válaszadatokat további felhasználásra. A válaszadás háttérben egy kijelölt „mentor” áll, egy szakértő kereső könyvtáros, aki a kérdés további szakértőhöz való küldéséről is gondoskodik, ha szükséges.

DOI – Digital Object Identifier

A digitális tartalmak forgalmazása terén végzett szolgáltatások számára a tartalmak azonosítására szolgáló rendszer digitális környezetben (Digital Object Identifier). A regisztrációt a DOI Registration Agencies intézi világszerte,¹⁹ amely biztosítja az intellektuális tartalom védelmét, a metaadatok szervezését a linkelési szolgáltatásokban, az elektronikus kereskedelemben, és egyéb automatikus dokumentumszolgáltatással kapcsolatos kérdésekben. A dokumentum helye és a dokumentum változhat, azonban az állandó DOI-azonosítónak köszönhetően mozgása a virtuális térben követhető.

A jelen és a jövő

Alig két évvel az ARL Scholars Portal Group első jelentése után, 2004-es²⁰ tájékoztatójuk a portál projekt tapasztalatairól még mindig a „Mi a portál” meghatározás általánosan elfogadott változatának hiányát emelte ki, és egyik nagy kihívásként nevezte meg a definíciók kérdésében tapasztalható ellentéteket. A 77 ARL-tagkönyvtárban a több portáltermék talaján működő szolgáltatás mutatja, hogy az ideális célok a megvalósítás gyakorlatában „szelídülnek”, és funkcionalitásuk szűkebb az elképzelnél. A tanulmány lényegesen új megállapítást nem tett, mindössze hangsúlyeltolódások érzékelhetők a tárgyalt időszakban megvalósult rendszerek tanulságai (vágyak és realitások) alapján. A szemle 4 fő csoportban összegezte a következő fejlesztési időszak feladatait a 2002–2003-as évek prognózisához viszonyítva – több megvalósult projekt tapasztalatának háttérével:

1. Egyidejű keresés több licencelt forrásban (web-oldalak, online katalógusok, helyi adatbázisok stb.).
2. Testre szabott adatkeresés szöveges és meta-adatok között.
3. Weboldalak perszonalizálási lehetősége (a tapasztalatok szerint ezt a funkciót az olvasók a vártnál kevésbé vagy nemigen vették igénybe).
4. Online referenz szolgáltatás, e-learning szolgáltatási szoftver alkalmazása, ILL rendszer stb.

Az elemzésben az egyes feladatok alapján megfogalmazott *kihívásoknak*, *problémáknak* már erős tapasztalati háttérük van (és ismerős a definíciós kérdésekben való megegyezés hiánya is):

- konzorciumok együttműködése, megegyezés a definíciókban;
- távoli források integrálása a rendszerbe;
- metakeresők előállítás, a szabványok fejlesztése;
- kapcsolat más típusú rendszerekkel;
- távoli források erőteljes növekedése;
- Z39.50-es kereséssel kapcsolatos problémák, a szabványok követése a fejlesztőknél nem egyértelmű;
- az implementáció és a megvalósítás lassabb a vártnál, a könyvtárak új követelményekkel állnak elő, ami további időigénnyel járó technológiai és szervezési feladatokat jelent;
- az egyes fejlesztők eltérő irányban fejlesztik portáltermékeiket (ezért is jelentős a már említett VIEWS-együttműködés!). A könyvtárak úgy ér-

zik, kevés hatással lehetnek a fejlesztés irányai-ra stb.

Születtek olyan megállapítások is, hogy a Z39.50 nem kompatibilis minden megoldással, és idejétmúlt technológiát képvisel a jelen webszolgáltatások környezetében. Hasonló vélemények merültek fel a jogos használatot biztosító LDAP szabvánnyal, vagy az e-learning rendszerekkel és a linkelő szolgáltatásokkal kapcsolatban is. Problémaként vetették fel, hogy az egyes portálalkalmazások bizonyos funkciókat nem kezelnek.

Néhány könyvtár részvételével az ARL 2005 januárjában²¹ megbeszélést tartott, amelyen a különböző metakereső és portáltermékek elemzése során az egyes könyvtárak, konzorciumok a szabványok fejlesztésében és a „legjobb gyakorlat” elterjesztésében látják az előrelépés lehetőségét. Még mindig nincs megfelelő szabvány vagy módszer a különböző domáinkban való keresésre, és a könyvtárak által használt különböző módszerek egységesítésére. Pl. problematikus a Z39.50 mint szabvány használata a strukturált és metaadatbázisokban, nehezen integrálható a több forrásban egyidejű keresést biztosító rendszerekkel. Ezért felkérték a NISO-t, hogy folytassa a fenti kérdések megoldására vonatkozó szabványozó tevékenységét, és támogassa a könyvtárak törekvéseit.

A Portal Working Group munkáját áttekintő szemleajánlásokat is elfogadott 2004-ben, elsősorban a tapasztalatok megosztását hangsúlyozva, összhangban a fejlesztők 2001–2004. évi fejlesztési tapasztalataival: az egyes termékek fejlesztői csak együttműködéssel fogják tudni előkészíteni a különböző informatikai rendszerek együttműködésén alapuló szolgáltatási integrációt.

Hamarosan megjelennek azok a tájékoztatások és új könyvtári portál verziók, amelyek megmutatják, milyen eredményre jutottak az egységbe tömörült könyvtáros, fejlesztő és információtulajdonos szakértők egy magasabb szintű, minőségileg új, webes könyvtári szolgáltatás fejlesztésében – kitűzött céljaikhoz mérten.

A várt elemzések – a hazai könyvtárak és fejlesztők oldaláról is – bizonyára segíthetnek abban, hogy a könyvtári portálok kérdésében technológiai és szolgáltatási szempontból jól körvonalazott szabály- és feltételrendszer álljon rendelkezésre a tervezéshez és a megvalósításhoz is.

Jegyzetek

- ¹ Zportal (a Fretwell-Downing terméke), Zones (a BiblioMondo terméke), ENCompass (az Endeavor terméke), Metalib (az Exlibris terméke), Horizon Information Portal stb. <http://www.biblio-tech.com>
- ² LCPAIG, ARL Scholars Portal, JISC IE portál, LibPortal stb. (A hivatkozásokat lásd alább.)
- ³ Lásd a 10. jegyzetet. Továbbiak: ZPORTAL 2.6 will integrate with the Sirsi Unicom® Library Management System and DRA Classic (2004. jan. 22.) = http://www.biblio-tech.com/btr11/S_PD.cfm?DO=A&ArticleID=725&issueno=29
Electronic Resource Management. Final report of the DLF ERM Initiative (2004). <http://www.diglib.org/pubs/dlfermi0408/>
- ⁴ KOLTAY Tibor: Lázadás a folyóiratok kiadói ellen (ref.). = TMT, 52. köt. 4. sz. 2005. p. 196–198.
- ⁵ A future for libraries? A model for Dixon from the 'Parable of Encyclopedia Britannica' to LIDDAS. <http://www-personal.une.edu.au/~michols/FuturLibs.htm>
- ⁶ Infotrieve and FDI get Ariel and VDX talking (9 Feb 2004), Fretwell-Downing and EBSCO collaboration (30 Sept 2002.) = http://www.biblio-tech.com/btr11/S_PD.cfm?DO=C&issueno=29&supplierID=23; lásd még a 3. jegyzetet.
- ⁷ Lásd az 5. jegyzetet.
- ⁸ Idézi: Johan van Halm az ELAG 26. konferencián. = Semantic WEB and libraries. – Library System Seminars, 26. Rome. 17–19 April, 2002. Workshop 2.: Portals: Is there a role for libraries? <http://www.ifnet.it/elag2002/>
- ⁹ Vendors and their library portals. The portal wars ensure. = http://www.biblio-tech.com/btr11/S_PD.cfm?DO=L&ArticleID=467&issueno=29
- ¹⁰ VIEWS projekt (Vendor Initiative for Enabling Web Services). Tagjai: Fretwell-Downing, Dynix, Index Data, MuseGlobal, OCLC, VTLS (később csatlakozott az Endeavor, majd utóbb az Exlibris). <http://www.fdisolutions.com/standards.html>, <http://www.views-consortia.org/>
- ¹¹ Lásd a 6. jegyzetet.
- ¹² List of Portal Application Functionalities for the Library of Congress. First Draft for Public Comment, July 15, 2003. <http://www.loc.gov/catdir/lcpaig/portalfunctionalitieslist4publiccomment1st7-22-03revcomp.pdf>

- ¹³ Bibliographic control of Web resources: A Library of Congress Action Plan. Revised 2001. July 25. <http://www.loc.gov/catdir/bibcontrol/draftplan.htm>
- ¹⁴ Semantic Web and Libraries. – 26 Library Systems Seminar Rome, 17–19 April 2002 / org. Automation Group (ELAG) Library Systems. <http://www.ifnet.it/elag2002/>
- ¹⁵ ARL Scholars Portal (Working Group report 2001. május. <http://www.arl.org/access/scholarsportal/may01rept.html>
- ¹⁶ ARL/OCLC Strategic issues for academic library directors. 1999 Theme: The future roles and contributions of academic libraries. Keystone, Colorado, 1999. szeptember 24–25. <http://www.arl.org/training/forum.html>
- ¹⁷ JISC: LibPortal Project: Access to library provided resources. A survey and review of library-oriented portals in higher and further education. / LISU, Loughborough Univ. 2004. március. (A JISC felkérésére készített elemzés) http://www.lboro.ac.uk/departments/dis/lisu/downloads/LibPortal_final_report.pdf
- ¹⁸ VRD Conference. Sponsored by OCLC et al. = www.vrd2004.org
- ¹⁹ www.doi.org
- ²⁰ The current state of portal applications in ARL libraries. Results of a survey. / Conducted by the ARL Portal Applications Working Group. 2004. <http://www.arl.org/access/portal/PAWGfinalrpt.pdf>
- ²¹ ARL Directors forum on portal applications exploratory discussion meeting, 2005. január 14. Boston. <http://www.arl.org/access/portal/boston.html>

Beérkezett: 2005. június 24-én.

Horváth Zoltánné

könyvtáros informatikus az
IQSYS Informatikai Rt.-nél.

E-mail:

Horvath.Zoltanne@iqsys.hu